

MÉG EGYSZER AZ 1806-OS UDMURT NYELVŰ MIATYÁNK- FORDÍTÁSRÓL

KOZMÁCS ISTVÁN

Mikola Tibortól azt is megtanulhattuk, hogy korábbi munkánk eredményeinek revidálása nem szűgyen. Az alábbiakban egy korábbi írásom eredményét bírálom felül a közben megtalált források alapján, remélve, hogy ezzel egy kicsit az ő emlékének felidézését is szolgálom.

A FUD 2. kötetében jelent meg „Egy XVIII. századi udmurt nyelvű Miatyánk-fordítás” címmel írásom a J. Ch. Adelung *Mithridates*-ében közreadott udmurt imádságról (Kozmács 1991: 123–128; Adelung 1806: 547–548). Ebben az írásban Tepljasina olvasatát és elemzését (Tepljasina 1966: 229–234) kritizálva egy más megoldást javasoltam e szöveg megfejtéseként.

Az általam adott ejtés szerinti olvasat a következő volt:

*ataj mil'am, ton kud uliškod in viľin,
med todono luoz paštana tiŋad niŋiď,
ton giŋe med luod mil'am ut'išmi
tiŋad giŋe eriķiď med luoz in viľin no
mužiŋ viľin no,
keš ŋaŋ kukiŋo mil'emli šot,
sobere kiľ'ti mil'ištiŋ punem baštemmes,
mi no kiľ'tiškompunem baštišjosiz,
en no lež mil'emiz erekčani,
sobere kozma dušmonleš.*

Az eltérések az általam adott olvasat és Tepljasina olvasata között a következők:

1. K(ozmács) *giŋe* – T(epljasina) *gine*
2. K *mužiŋ viľin* – T *mžiŋ viľin*
3. K *keš ŋaŋ* ‘puszta, üres kenyér’ – T *kes ŋaŋ* ‘falat kenyér’
4. K *erekčani* – T *erekčani*
5. K *kozma* – T *vožma*

A vitás kérdéseket egy, a pétervári Szaltikov-Scsedrin Könyvtár kéziratárában őrzött kézirat dönti el. 1999. novemberében a kéziratárban folytatott munkám során előkerült ugyanis az udmurt nyelvű Miatyánknek egy eredeti, az Adelung könyvben megjelentnél későbbi cirill betűs lejegyzése.

A Miatyánkot először tehát J. Ch. Adelung (1732–1806) adta közre általános nyelvészetinek nevezett munkájában, amely tulajdonképpen Miatyánk fordításokat tartalmaz (Adelung 1806: 547–548). Halála után Fridrich Adelung (1768–1843), J. Ch Adelung unokaöccse, folytatva nagybátyja munkáját. 1817-ben a *Mithridates* negyedik köteteként adja közre megjegyzéseit és javításait nagybátyja művéhez (Adelung 1817: 235).

E kötet 235. oldalán, az első kötet sajtóhibáit javítja, ahogy megjegyzi, egy másik fordítás alapján: „*Die unter No. 89 angeführte Wote übersetzung stimmt vollkommen mit einer andern überein, welche der Hr. Geh. R. v. Moderach einige Jahre später für mich in Kasan von einem Studenten der dortigen geistlichen Akademie aufsetzen liess. In dem Abdruck dieser Formel haben sich aber Folgende Druckfehler eingeschlichen.*”

E javítások érdekessége, hogy F. Adelung módosításai több esetben megfelelnek a kezében lévő fordításnak, más esetekben azonban nem javít olyan elírásokat, amelyeket a rendelkezésére álló fordítás alapján korrigálnia kellene.

Tudjuk, hogy *Mithridates*, mint nyelvtörténeti forrás nagy kritikával kezelendő, hiszen abban a sajtóhiba inkább természetes jelenség, mint kivétel. Ezt támasztja alá az udmurt szöveg is. De nem csak a sajtóhiba az oka, hogy a kötetben szereplő finnugor nyelvű szövegek kevésbé elismertek a kis nyelvek korai nyelvemlékeiként. Az első probléma abból adódott, hogy az eredetileg cirill betűkkel lejegyzett szövegeket átírták latinra. S jöllehet ennek a 18–19. század fordulóján már volt – talán nevezhető így – elfogadott normája, az átírás során már születtek tévedések. Ezeket a normákat Pallas nagy soknyelvű szótárának előszavában is megtaláljuk.

Jelen esetben is ez történt. F. Adelung hagyatékában ugyanis megtalálható a *Mithridates* negyedik kötetében említett, Moderachtól származó fordítás eredetije – két példányban. Az első egy kékes papírra, írónki írással írt korrekt fordítás, a második az erről készült másolata F. Adelungnak. Ez a másolat már eltéréseket mutat az eredetivel szemben.

Lássuk most a kazáni akadémia hallgatójának, Jegor Sztaripinszkijnek fordítását (ACC = Архив Библиотеки им. Салтикова-Щедрина, ф. 7. Аделунг Ф. П. Н. 121):

Атай милям, тонъ кудъ улыськод
 Инъ вылынъ, медь тодоно луоз пасьта-
 на тынадъ нимыдъ, тон гынэ медь
 луодъ милям утисьмы, тынадъ гынэ
 ёрыкъд медь луозъ инъ вылын-но
 музъм вылынно, кэсъ нянь кукъно
 милемлы сіотъ, собере къльты
 мылѣсьтым пунэмбасътэммесъ,
 мино къльтыськом пунэмбасътысіосызъ,
 Ень но лэзь милѣмызь Ерекцяны,
 собере козма дышмонлэсь.

Az Adelung-hagyatékban található másolat (ACC, ф. 7. Аделунг Ф. П. Н. 124) a következő helyeken tér el ettől:

пасътана – паста на
 пунэмбасьтысіосызь – пуэмбасьтысіосызь
 козма – кезма

Az eredeti fordítás több szempontból is nagy jelentőségű. Először is a legkorábbi olyan udmurt nyelvű szöveg, amelyben nincsenek olvasási és – ami a legmeglepőbb – helyesírási problémák. A régi helyesírás szerinti keményjeleket és ѣ betűt a mai helyesírásra áttéve tulajdonképpen mai modern cirillbetűs lejegyzést olvashatunk. Ha a szöveget latin betűs fonetikus lejegyzéssel átírjuk a következő változatot kapjuk:

ataj mil'am, ton kud uliškod in viľin,
 med todono luoz paštana tiľnad niimjĭd,
 ton giľne med luod mil'am ut'išmj
 tiľnad giľne eriked med luoz in viľin no
 mužem viľin no,
 keš nian kuke no mil'emli šot,
 sobere kel'ti mil'eštĭm punem baštemmes,
 mi no kel'tiškompunem baštĭšjosiz,
 en no lež mil'emijz erėkani,
 sobere kozma dišmonleš.

Ha összehasonlítjuk ezt az átírást a korábbi írásomban megjelent módosított olvasattal, akkor azt találjuk, hogy a két különböző eredetű fordítás (J. Ch. Adelunk közlése és a kéziratári példány) szövege tökéletesen megegyezik egymással. Az olvasatok esetében következőket látjuk:

1. A(delung) гынэ – K giľne (T giľne)
2. А муѣм вылын – K mužim viľin (T mižim viľin)
3. А кэс нянь – K keš nian 'puszta, üres kenyér' (T kes nian 'falat kenyér')
4. А ерекцияны – K erėkani (T erėkani)
5. А козма – K kozma (T vožma)
6. А кѣлты(ськом) – K kiľti(škom)
7. А ѣрыкѣд – K erikĭd
8. А кукѣно – K kukino
9. А дышмон – K dušmon

Az eredeti kézirat tehát megerősítette az általam javasolt módosításokat (1–5.). A keš nian 'puszta, üres kenyér' olvasatot és értelmezést ez az eredeti is kézirat alá támasztja. Palatális párral nem rendelkező mássalhangzó előtt ugyanis az -ə- betű csak olyan szóban fordul elő, amelyik ma veláris -ę-t tartalmaz.

A kézirat egyértelművé teszi azt is – ahogy Tepljasina feltételezésével és olvasatával szemben már korábban is állítottam –, hogy a kozma alak nem sajtóhiba. A pogány imádságokból ismert szót kétszáz évvel ezelőtt átvették a keresztény imába a pogány imaszövegekből.

Ahol eltérések vannak a levéltári forrás és az én olvasatom között (2., 6–8.), ott megfigyelhetően a következő jelenségről van szó: az eredetiben *ѣ* betűvel lejegyzett alakokat Adelung rendre *ü*-vel írta át, s én magam ezt az értelmezést tartottam meg a latinbetűs átírások alapján. Az *ü*-vel való átírás oka lehetett, hogy ezekben az esetekben az írrok *ѣ* betűit Adelung rendre *ы*-nek olvasta. Tévedésének a betűk nagyfokú hasonlósága mellett nyilván az volt az oka, hogy ő maga nem tudott udmurtul. A forrás kritikusabb kezelése esetén én is elvethettem volna a *-i*-s változatokat.

A 4. pontban *А ерекцяны – К ерекцани* (*T erekcāni*) esetében indokoltnak tartom a veláris *ę* megtartását. Az udmurt nyelvelmékek esetében a legnagyobb dilemmát ennek a hangnak a lejegyzése okozta. Az általános *э*-vel való jelölés mellet sokszor találunk más betűket is, s gyakran *а*-t. A korábbi írásomban felhozott érveket (a századvégi kutatók lejegyzéseikben nincs *e*-s szókezdetű alak, a legkorábbi Máté-evangéliumban *ürekcate* alakjában *i* alakot feltételezhetünk) a következőkkel egészíteném ki. Egy másik kézirat adataival is alá támaszthatjuk azt, hogy jelen esetben nem *e* hang áll a szó elején. Az Adelung hagyatékban lévő orosz–udmurt szótárban (Ф. 7. No. 121. 48recto) találhatók a következő szavak (amelyek egyébként Wiedemann kérdőjelesnek tartott *arekcal*- adatát erősítik meg):

обман	арекцян
обманываю	арекцясько
обманщик	арекцясь

Mindez arra utal, hogy ebben a szóban veláris magánhangzó van szó elején, s nem palatális, azaz az *erekcāni* olvasat a valószínűbb. A kézíratos szótárban más helyen szókezdő helyzetben *э*- található az *ę*- jeleként.

A 9. *А дышмон – К dušmon* eltérés oka, hogy a *Mithridates*ben közölt *-u*-s forma is megtalálható az udmurtban, semmi nem indokolta az alak helyességének kétsége vonását.

A megtalált kézirat a pontos lejegyzés miatt ezt a Miatyánk-fordítást talán a legértékesebb emlékévé tette az udmurt nyelvnek: ez az első összefüggő udmurt nyelvű szöveg, amelynek nincsenek olvasati problémái. Különösen értékes ez az emlék, ha kultúrtörténeti jelentőségét tekintjük. Az a tény ugyanis, hogy a J. Ch. Adelung által 1806-ban közreadott fordítás, melyet a jekatyerinburgi kormányzó közvetítésével kapott és a kazáni akadémia diákja által Moderachon keresztül egy későbbi idopontban F. Adelunghoz eljutott Miatyánk-fordítás tökéletesen megegyezik egymással, azt a feltételezést engedi meg, hogy a 18. század végén, a 19. század elején ez az imádság közkeletűen ismert, kanonizált szöveg volta déli udmurtok között. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha voltak, akik fordítsák a bibliát, s ha voltak, akik a szövegeket átadják. Adatunk csak arról van, hogy az északi részekben 1818-ban kezdi meg a működését egy bibliafordító bizottság Vjatkában. Ennek feladata az evangéliumok fordítása. A munkában a következő udmurt lelkészek vettek részt: Sklajev, Platonov, Blinov, Onyiszimov, Nevosztruev, Tronyin, Utrobin, Krotov és Vjatka udmurt nemzetiségű

polgármestere, Krotov (Vladikin 1994: 211). Ez a bizottság még 1827-ben is tevékenykedett, mert Sjögren beszámol róla, hogy ekkor találkozott a balezinoi lelkésszel, aki részt vesz a evangéliumok fordításában. Ez a lelkész Tronyin volt (ЦГА=Центральный государственный архив Удмуртии, Ижевск, ф. 134, оп. 2. д. 447. л. 3об: Балезино, 1826: Ерей Алексей Иоаннов сын Тронин (41), говорит по вотски. Tudjuk még, hogy A. Sklajev Szvaticckoje, I. Onyiszimov pedig Szanszkoje falu lelkésze volt. Mindkét település Vjatka és Szlobodszkoj között volt. V. Blinov Votkinszkben teljesített szolgálatot.)

Az 1806-ban közreadott Miatyánk két különböző helyről felbukkant azonos szövege azt sugallja, hogy az evangéliumok fordítása nem előzmény nélküli kezdeményezés volt 1818-ban Vjatkában.

IRODALOM

- Adelung, J. Ch. 1806: *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde t. 1.* Berlin.
Adelung, F. 1817: *Nachtrage zu dem ersten Theile des Mithridates.* Berlin.
Kozmács István 1991: Egy XVIII. századi udmurt nyelvű Miatyánk-fordítás. *FUD2.* 123–128
Sjögren A. J. 1861: *Bericht über die wissenschaftliche Reise zur untersuchung der finnischen völkerschaften in Russland. A. J. Sjögren Gesammelte Schriften.* St. Petersburg.
Тепляшина, Т. И. [Тепляшина, Т. И.] 1966: *Памятники удмуртской письменности XVIII. века.* Москва.
Vladikin, V. E. [Владыкин, В. Е.] 1994: Религиозно-мифологическая картина мира удмуртов. Ижевск. 384 с.

NOCH EINMAL ÜBER DIE UDMURTISCHE VATERUNSER- ÜBERSETZUNG VON 1806

ISTVÁN KOZMÁCS

Im Aufsatz revidiert der Verfasser die Ergebnisse einer seiner früheren Arbeiten. Auf Grund der im Adelung-Nachlass im Handschriftenarchiv der Sankt Petersburger Saltykow-Schtschedrin Bibliothek aufbewahrten Handschriften (Ф. 7. Аделунг Ф. П. H. 121, 124) modifiziert der Verfasser an einigen Stellen die in einer früheren Arbeit angegebene Lesart.

Die auf Grund des handschriftlichen Materials publizierte verbesserte Fassung dürfte als das wertvollste Sprachdenkmal des Udmurtischen gelten, da sie den ältesten zusammenhängenden, nunmehr keine Lesartprobleme enthaltenden Text in udmurtischer Sprache repräsentiert.